

Izvorni znanstveni rad
UDK 003.349.12

Stjepan Damjanović
Filozofski fakultet, Zagreb

JEZIČNOSTILSKA RASLOJENOST HRVATSKOGLAGOLJSKIH SREDNJOVJEKOVNIH TEKSTOVA

Na mnogim prostorima, pa tako i na hrvatskim, latinski jezik u srednjemu vijeku opslužuje sve civilizacijske potrebe nekih društvenih slojeva, u pravilu viših. No osim latinskoga hrvatsku srednjovjekovnu knjigu popunjavaju i slavenski jezični idiomi koje možemo, od XIV. stoljeća dalje, odrediti ovako:

- a) Hrvatskostaroslavenski (hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika, tj. staroslavenski blago kroatiziran, uglavnom na glasovnoj razini; taj je idiom najčešće popunjavao liturgijske knjige);
- b) Hrvatsko-staroslavenski ("miješani" tip jezika sastavljen od elemenata staroslavenskih i starohrvatskih; omjer tih elemenata različit je od teksta do teksta, a tekstovi u kojima se sreće najčešće su beletristički);
- c) Hrvatski (prvo čakavština pa kajkavština i štokavština; najčešće ga srećemo u pravnim tekstovima).

Spomenuta tri idioma obnašaju zajednički one funkcije koje latinski obnaša sam i koje svaki književni jezik sam obnaša. Jesu li ta tri idioma stilovi (funkcionalni) jednoga jezika? Ako jesu, kojega? Je li riječ o tri zasebna jezika? Ako prihvatimo određenje da se stil prema jeziku odnosi kao dio prema cjelini, što je u našem slučaju cjelina? Je li riječ o sociolingvističkoj situaciji u kojoj zasebni jezici obavljaju ono što u "normalnoj" obavljaju funkcionalni stilovi?

Funkcionalni se stilovi, kako ih određuje suvremeno jezikoslovlje, pojavljuju i u pisanom i u govorenom obliku te svaki od njih nosi u sebi i književnojezične i neknjiževnojezične pojave.¹ Kada proučavam srednji vijek, raspolažemo, naravno, samo pisanim oblicima. Osim toga, iako su hrvatskoglagoljski srednjovjekovni tekstovi brojni i žanrovski različiti, nisu nam se sačuvale nikakve filološke rasprave. Samo iz tekstova samih možemo zaključivati što je za koju vrstu tekstova "standard", a što "odmak".

Bez obzira na to da li se ljudski odnosi samo mijenjaju ili se složenost tih odnosa uvećava, do potrebe za stvaranjem novih jezičnih sredstava stalno dolazi. Mijenja se jezik i pojavljuju se neke nove funkcije. Kada to imamo na umu, onda razumijemo da neki jezik nije samo "kakav ovoga trenutka jest", nego je i jezik "kako je postao", tj. on postoji i kao povijest.² Koliko nam u promatranju srednjovjekovnih tekstova može pomoći dioba na šest ili na neki drugi broj jezičnih funkcija kako to nude suvremena jezikoslovna usmjerenja? Nemam namjeru uspoređivati suvremene i srednjovjekovne pisane tekstove, ali za potrebe ove rasprave samo ću spomenuti da mi se čini prvom i uočljivom razlikom da su srednjovjekovni izrazitije i češće izražavali (i) konkretno duševno stanje autorovo, tj. češće su izvještajnom dodavali emotivne tonove, ili, da kažem malo drugačije, funkcija djelovanja u odnosu na funkciju priopćavanja imala je "u ono vrijeme" više prostora. Danas ona prevladava u umjetničko-beletrističkom i publicističkom, ali joj je uloga malena u znanstvenom ili običajno-poslovnom stilu. Poznajemo li jezik srednjovjekovnih hrvatskoglagoljskih pravnih tekstova, znamo da u velikom broju njih funkcija djelovanja ima itekako važnu ulogu, jer umjesto da nezalihosnim rečenicama najekonomičnije nešto konstatiraju ili propišu, ti tekstovi nerijetko pričaju priču o dobru i zlu na način beletrističkoga teksta.

Pitanje jesu li tri idioma koje sam spomenuo na početku stilovi jednoga jezika ili triju jezika koja obnašaju funkcije koje inače obnašaju stilovi nije ishitreno, nego nas hrvatska srednjovjekovna književnojezična situacija s njim jasno suočava. Staroslavenski i starohrvatski dva su jezična sustava po svim uobičajenim kriterijima razvrstavanja jezika. Razlikovali su se po fonološkim osobitostima, po morfološkim jedinicama i načinima njihova slaganja, po ustrojstvu svojih rečenica, po svome leksiku. Unekoliko slično stanje u ruskom srednjovjekovlju Vinogradov je opisivao kao situaciju u kojoj staroslavenski i staroruski figuriraju kao viši i niži stil iste pismenosti.³ Kada bismo u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima imali samo starohrvatski i hrvatsku redakciju staroslavenskoga (hrvatskostaroslavenski), mogli bismo slično okarakterizirati stanje iako bismo i tada morali postaviti pitanje: stilovi kojega jezika? Možda je odgovor: jezika hrvatske pismenosti. No u

hrvatskom slučaju usložnjava se problem postojanjem onoga "miješanoga" hrvatskostaroslavenskoga. Možemo li se zadovoljiti odgovorom da je on treći stil "jezika hrvatske pismenosti"? Ili je on stil jednoga od dvaju jezika (staroslavenski, starohrvatski)? To se pitanje čini tim opravdanijim što ne postoji ujednačenost komponenti iz dvaju sustava, nego se njihov međusobni odnos znatno razlikuje od teksta do teksta. Osim toga, u hrvatskoglagoljskim tekstovima pisanim tim idiomom puno je češće supostojanje, tj. naizmjenična uporaba sad hrvatskoga, sad staroslavenskoga elementa u istom tekstu, čak i u istoj rečenici (pisac piše *az* pa onda *ja*, napiše *znam* pa *vjem*, *dobroga* pa *dobrago* itd.) od križanja, tj. od postupka u kome se oblik riječi gradi tako da se uzme npr. leksički morfem hrvatski pa mu se doda gramatički staroslavenski (*mlad-ago*) ili obrnuto (*jun-oga*). Želimo li još jasnije vidjeti problem, možemo se zapitati ima li u tom hrvatsko-staroslavenskom išta čega nema ili u starohrvatskom ili u hrvatskostaroslavenskom. Moramo odgovoriti da ima, i vrlo je vjerojatno da će bolja istraženost hrvatskoglagoljskih tekstova donijeti više potvrda, ali i sada možemo neke ponuditi:

- a) Genitiv pridjeva *mali* u starohrvatskom glasi *maloga*, a u staroslavenskom od *malvi* glasi ili *malajego* ili *malago* (stegnuti oblik). U hrvatsko-staroslavenskom javljat će se oblik *malogo*, kao i *dobrogo*, *blagogo* itd. Uostalom, oblici koje smo spominjali u vezi s križanjem (*mlad-ago*, *jun-oga*) sastavljeni su od elemenata koje imamo ili u staroslavenskom ili u starohrvatskom (*jun-/ago* : *mlad-/oga*), ali su kombinacije nove.
- b) U hrvatsko-staroslavenskom stvoren je npr. novi oblik dativa apsolutnoga, neki pseudo dativ apsolutni. Naime, za staroslavenski je dativ apsolutni karakteristično da je subjekt participijalne konstrukcije jedan, a ostaloga dijela rečenice drugi:

- i iš̄hodeštju emu ot̄ь s̄r̄k̄k̄ve glagola emu edin̄ь ot̄ь uč̄enik̄ь svoj̄ih̄ь (u participijalnom dijelu subjekt je *Isus*, a u drugom *učenik*).

U hrvatsko-staroslavenskom subjekt je jedan, isti:

- i skončavšu emu leta i v̄erova v raspetogo.

Upravo je taj "miješani" hrvatsko-staroslavenski jezik onaj idiom preko kojega si je *lingua vernacula* izborila mjesto u knjizi. Taj se idiom u hrvatskoj knjizi tako udomaćio da je počeo širiti i svoje funkcije (a usputno su glagoljaši širili "svoj" prostor, stigavši i u južne župe zagrebačke biskupije) pa su postojali izgledi da upravo on postane temeljem nekoga općehrvatskoga književnoga jezika. To znači da smo, s jedne strane, imali situaciju u kojoj se tri jezika (starohrvatski, hrvatskostaroslavenski i hrvatsko-staroslavenski) obavljala funkcije zasebnih stilova unutar nečega što bismo okvirno, kao nespecijalizirani kumulativni termin, mogli zvati "jezik srednjovjekovne hrvatske pismenosti", a s druge strane, jedan od njih, hrvatsko-staroslavenski, širio se i na "pod-

ručja" drugih dvaju. Tragični događaji u XV. stoljeću poništili su praktično rezultate polumilenijskoga napora u potrazi za zajedničkim jezičnim idiomom i proces odabiranja morao je u XVI. stoljeću početi iznova.

Da je prije kraja XV. stoljeća razvoj išao u tom smjeru, vidi se npr. i po pismu što ga je "v Rici dan 4. maja miseca leto od Krstova rojstva 1531." biskup modruški Zadranin Šimun Kožičić Benja uputio trogirskom biskupu Tomasu Nigru iz kojega donosimo dio:

Šimun Kožičić Zadranin, biskup modruški,
častnomu ocu gospodinu Tomasu Nigro,
biskupu trogirskomu.

Diviti se ote mnozi, častni arhijereju, da sam dobrovoljno podlegal brime sije i hotejuć, jakože govorit se, vložil da sam ruku va oganj, ježe jest: da napravljam knjige prijate juže od mnogih vek. I ufaju da se ote van vrići prijataja z davna i prèstarivša, a moja da primut se i čtala se budut. Ježe tvrdo jest zelo učiniti človèkom svakoga jezika našim malo manj nevzmožno iže dobrih knjig ne imut; van bo misali i vsagadnjih molitvic ni jednih knjig ne imaju, jimi že nauk ki godi mogli bi prijati. I te ježe imut, tako su nakazane lažnimi pisci i zalimi tlmači, da smo se sramovali mnozi našim jezikom, ježe prociniti dobro moreš ti i vsaki ini, ki znajet djačku knjigu i našu. Az že krivim prèdšadšeje naše, iže - naučeniji od mene i bogatiji suće - mogli sut popraviti mnoga. Česo radi želèjuć vernim rabom ozvati se za dani mnê talanat od toga iže obilno dajet vsakomu prosećumu i ne ponašajet dvi mali midenici v nezkonačnoje skrovišće božje, prnošu i koliko mogu trudim se za propravljen'je naše knjige.⁴

Šimun Kožičić hoće dakle popravljati "prjestarivša" i nada se da njegova rješenja "primut se i čtala se budut". Termin *prjestarivša* sigurno se odnosi na staroslavenizme, a *lažni pisci* i *zali tlmači* su oni koji su, po Kožičićevu mišljenju neuspješno, pokušavali miješanjem sustava, po mjeri svojih snaga, oblikovati prihvatljiv jezični sustav. No pogledamo li dobro kakvim to jezičnim idiomom Šimun Kožičić posreduje svoje misli, vidjet ćemo da je to onaj koji kritizira, to je idiom sastavljen od hrvatskih i staroslavenskih elemenata. To govori o određenoj stabilnosti toga idioma jer onaj koji kritizira ne može ni sam izaći iz temeljne sheme (uostalom, kao ni mi danas), nego može raspravljati o pojedinostima, popravljati ih ili samo imati iluzija da ih popravlja. Nema sumnje da je svaki "ki znajet djačku knjigu i našu" mogao primijetiti vidljivo veću stabilnost (u jezičnom uređivanju) latinskih tekstova, da se tamo puno sigurnije znalo što u knjigu ide, a što ne, ali ne smijemo zaboraviti da su se latinski pisci hrvatski koristili iskustvima puno širima od hrvatskih prostora, a ne smijemo zaboraviti ni to da u počet-

ku porabe latinskoga na našim prostorima imamo lijep broj tekstova ne jako odnjegovana izraza. To će reći da je za sve potrebno vremena i - ljudi.

Hrvatska je paleokroatistika uistinu dostatnom argumentacijom pokazala da su hrvatski glagoljaši i u XIV. i u XV. stoljeću poznavali normu prvoga slavenskog književnog jezika pa odstupanje od te norme nisu rezultat neznanja, nego stava. Pokazala je i to da već od XIV. stoljeća hrvatski idiomi (čakavština u prvom redu) i u beletristici i u pravnim tekstovima nastupaju kadšto samostalno⁵, što će reći da hrvatsko-staroslavenski ima suparnika u borbi za mjesto idioma koji će poslužiti kao zajednički književni jezik. Ipak, uvođenje kajkavštine već od XIV. stoljeća također pokazuje da je miješanje elemenata iz različitih sustava tada izgledalo većini pisaca najprihvatljivijim rješenjem: od miješanja su samo liturgijski tekstovi pošteđeni, ali ni oni posve, jer uz one koji dobro čuvaju crkvenoslavensku normu bilo je i onih sa znatnim infiltracijama hrvatskih jezičnih elemenata, po značajkama i po opsegu takvih da se nikako ne mogu podvesti pod pojam redakcije. U neliturgijskom dijelu glagoljičkoga korpusa pisci se ne odlučuju na raskid sa staroslavenskom tradicijom. "Ponijeti upravo čvrsto usađenim osjećajem povezanosti s tradicijom i nastojanjem da i ovu sferu književnoga djelovanja obilježe atributima višeg stila, specifične dotjeranosti izraza, obrazovat će oni hibridni književni jezik karakteriziran interferiranjem crkvenoslavenskih i narodnih - čakavskih prvenstveno, ali i kajkavskih pa i štokavskih - jezičnih elemenata."⁶

Hibridni sustav oblikovan je s vrlo pragmatičnom namjerom - da se broj čitatelja uveća. Bolji pisci su, međutim, odmah prihvatili takav sustav i kao mogućnost da potcrtaju ekspresivnost svojega izričaja i oblikuju nove stileme na svim jezičnim razinama. Ti postupci se posve uklapaju u onaj sustav postupaka kojima je cilj ukrasiti govor, tj. stvoriti književnu postavu. Međutim, nastojanje da pojačaju funkciju djelovanja na račun funkcije priopćavanja vidljivo je skoro u svakom tekstu, ne samo u onima koji su pisani s namjerom da ih se prihvati kao beletrističke. Trodioba jezičnih idioma o kojoj govorimo dugo se čuva. Kada kažemo da je namjena (liturgija, pravo, beletristika) odigrala bitnu ulogu pri odluci hoće li pisac upotrijebiti ovaj ili onaj idiom, možda još nismo dostatno precizni. Možda bismo morali reći: namjena onoga priopćavaćega tekstnoga sloja. Taj sloj vodi računa o tome gdje će se tekst ostvariti: u crkvi, u školi, u uredu. On priopćava ono što se primatelju ima priopćiti. No osim tih priopćajnih jezičnih signala postoje i oni djelujući: za razliku od današnje situacije, oni su u svim srednjovjekovnim tekstovima vrlo primjetljivi. Možemo to reći i drukčije: današnji se tekstovi međusobno znatno više razlikuju po

čestotnosti tih signala, nego što su se u tom pogledu međusobno razlikovali srednjovjekovni tekstovi.

I unutar pojedinih velikih skupina tekstova postojale su razlike u odnosu funkcije priopćavanja prema funkciji djelovanja. Usporedimo li npr. tekst iz Evanđelja s tekstom psalma, otprve je vidljivo da funkcija djelovanja u psalmu ima više prostora, mada je ona značajna i u evandeoskom tekstu, koji, po svojoj naravi, mora ponuditi i niz obavijesti, odnosno, mora ih ponuditi više nego psalam. Kada uspoređujemo te dvije podvrste liturgijskih tekstova, približavamo se srednjovjekovnom poimanju opozicije poezija : proza. S obzirom na hrvatski glagoljaški korpus moglo bi se razlučiti da su autori presudnom razlikom držali ritam. Ono što znamo o interpunkciji naših glagoljičkih tekstova kazuje nam da ona slijedi u prvom redu ritam, a sintaksu, čini se, onoliko koliko je ona s ritmom podudarna.⁷

Uzmimo za primjer *Pjesmu nad pjesmama*. Ona je prvorazredno književno djelo, ali s obzirom na to da je dio Biblije i da je dio obreda, ona je i liturgijski tekst. Donosimo dio lijepoga hrvatskoglagoljskoga prijevoda iz 1379.

Iz Pjesme nad pjesmama (1379)

[Glas Solomuna]

Se ti krasna esi,
priêtel'nice moê,
se ti krasna esi
i oči tvoi
lêki golubic6.

[Glas Sanamnice]

Se krasan6 esi vzljubleni moi
i prêkran6.
Postela naju cvêtna.
Grêdi domov6 naših6 kedarskih6
čest6 naša čipresova.

Na posteli moei nočiju
vziskah6 egože ljubit6 duša moê
vziskah6 ego i ne obrêtu i.

I obrêtu me b'deçei iže strêgut6 grada.
Eda vidêste egože ljubit6 duša moê
i malo egda preidoh6 i obrêtoh6

egože ljubit6 duša moê

D'ržu i ne puću i
da idêže v'vedu i v dom6 matere moee
i v ložnicu roditelnice moee.

[Glas Solomuna]

Zaklinaju vi deçeri erusolimskie
sr'n6 radi i elen6 polskih6
ne vzbudite
ni bdêti stvorite vzljublenuju
do idêže sama hoçet6.

[Glas deçeri erusolimskih6]

Izidite deçeri erusolimskie
i vidite çêsara Solomuna s vëncem6
imžê vënça i mati svoê
v dan6 ženitvi ego
i v dan6 veselie sr'dca ego.

[Glas Solomuna]

Kako krasna esi, priêtelnice moê
oçi tvoi golubic6
bez togo çto vnutrê tait se.
Êko tur'n6 Davidov6
urêšenje tvoe
iže sazidano6 est' s' bran'nici.
Tisuçe šçitovo6 ob' nem6 viseçe
vsa oružie krêpkih6.
D'va s'ska tvoê lêki d'va laniça sr'n'ê.
Idu na goru mir're i na hlmac6
t'm'ênski.

Pjesma nad pjesmama ima svoje stalno mjesto u hrvatskoglagoljskim brevijarima, vjerojatno se recitirala i pjevala.⁸ U izboru jezičnih sredstava osjećaju se signali iz psalama jer psalmodija je bila "veliki udžbenik poetike slavenskog književnog srednjevjekovlja"⁹. No bez obzira na to što je ona književno djelo u užem smislu riječi (beletristika), onaj prvi izbor, tj. izbor idioma riješen je s temelja da je ona liturgijsko djelo. Pisana je kao što se lako uočava, blago kroatiziranim staroslaven-

skim jezikom (hrvatskostaroslavenski). Drugo je sada pitanje kako će autor dalje odabirati lekseme, frazeološke skupove, kako će graditi sintaktičke konstrukcije i obrate itd. Nametale su mu se različite mogućnosti unatoč nekim zadanim okvirima, među kojima je i svijest da je riječ o liturgijskom djelu. Odabravši temeljni idiom, točnije pokorivši se zakonitosti da se za liturgijske tekstove uzima hrvatskostaroslavenski, autor je birao dalje i u tom "drugom krugu" mogao je kadšto posegnuti i za sredstvima iz druga dva temeljna idioma. Kad o tom "drugom izboru" govorimo, ne smijemo misliti na osobine kao što su odsustvo nazala, jeryja, jerova i onih osobina kojih nema u klasičnom staroslavenskom, ali su normalna pojava u sustavu koji zovemo hrvatskostaroslavenskim. Njihova nazočnost u tekstu posljedica je onoga "prvoga izbora". U "drugom izboru" on će po zakonitostima žanra slagati tekst u kojem će apsolutno prevladati jezični elementi sustava koji je predodređen za liturgijske tekstove pa će oblikovati npr. bikolone (*krasna/esta, êgodi/tvoi, lêki/gričici, šiê/tvoê, lêki/monista*),¹⁰ varirat će npr. ovako: "vziskah6 egože ljubit6 duša moê/vziskah6 ego i ne obrêt6 i" itd. Ali, kao što sam već spomenuo, kadšto će posegnuti i za elementima drugih idioma pa će oblikovati ovakve stihove: "Se krasan6 esi vzljubljeni moi i prêkran6". Oblik *krasan6* stiže iz drugog idioma. Takve pojave nisu bile česte, ali ih je bilo i na njih dobro upućuju varijante istog teksta. Navest ću dva primjera:

- a) - i vlêci me po tebê. tečem va voni ... (Vrbnički 4. brevijar)
 - vlêci me po tebê. i tečem6 v' voni ... (Ljubljanski)
 - vleci me po tebê. tečem6 v' voni ... (Moskovski)¹¹

Opozicije vlêci : vleci, tečem6 : tečem, v' : va naizgled su sitni podaci koji nas ipak upućuju na činjenicu da autori glagoljačkih tekstova osim glavnog imaju i pomoćna vrela iz kojih crpe kada traže gradbene elemente za svoj tekst.

- b) - êže obitaeši v6 vrôtêh priêtelnice moê
 poslušajut6 te stvori me slišati glas6 tvoi (Vrbnička 4.)
 - ka obitaeši v' vraatêh6 priêtelnice moê
 poslušaju te tvori me slišati glas6 tvoi (Ljubljanski)

Ako razliku *stvori me slišati : tvori me slišati* i opoziciju *v6 : v'* uzmemo kao variranje elemenata istog sustava, sigurno je da supostojanje *êže : ka* i *poslušaju : poslušajut6* znači opredjeljivanje ili za osobitosti hrvatskostaroslavenskoga ili za one hrvatskog idioma, a opozicija *vrôtêh6 : vratêh6* zapravo je promjena značenja pa kolikogod inače zanimljiva, u našem kontekstu je manje važna, osim ako ne pomislimo na mogućnost da je do greške i došlo zato što mogućnosti izbora nisu ograničene na jedan idiom. Temeljni dojam je, međutim, i dalje da je takvih posu-

divanja iz drugoga idioma malo pa stoga nije na odmet upozoriti na Hammovu tvrdnju da je *Pjesma na pjesmama* ostala recitativ, ritmički uskladen, s tipičnim čakavskim *oksitonezama* i *isotonijama* (potcrtao: S. D.), manje s isosilabijama – i to samo na mjestima koja su se sama od sebe nametala kao pjesma.¹² Hamm navodi i osobita prevođenja (glagoljaš npr. lat. *formosa* prevodi *krasna obrazom*⁶, a lat. *oculi tui columbarum* kao *oči tvoi léki golubic*⁶).

Kao što nismo mogli naći puno kroatizama u *Pjesmi nad pjesmama* tako ćemo u puno pravnih hrvatskih srednjovjekovnih tekstova mučnim traganjem naći samo pokoji staroslavenizam. Za primjer sam odabrao Listinu iz Kasega (1513).

“1513. oktubra na da 10, va vrime od poldne.

Budući ondi v Kasezih u Pavlena Prhočića za obedom, ondi pride Juraj Mišljenović kažeći niki list kraljeve svitlosti i govoreći da me niki ustavlja; a z druge strane, kažući list posljednji kraljev, Grga Surlić, i proseći da bi imel ekzaminati kraljev človik nike rotnike zvrhu razvaljenja nikih hiž i malinov na njega plemenščini(...)

I ondi počese zvati špani suce, i ondi rekoše sudci: “Sliši, pristave, da mi ne bismo simo prišli da ne bi bilo pene pod 100 dukatov od španov, zač nećemo van z našega suda. Ča smo sudili – sudimo!”

V tom špan poče govoriti: “Hod’te simo, sudci!” – i poče ih pripravljati. V tom rekoše sudci: “Dobro sliši, pristave i vi plemeniti ljudi kih je godi totu Bog prnesal: a smo sudili – sudismo, i ne pačamo se va tu vodu!” V tom toga idoše Mišljenovići i s ljudi i s španom na suplotje Grgino i njega bratje. I poča ih Grga ustavlja s svojimi pravi, pored s bratju – pravi ke imaše od našega stola, i listi kralja Lauša i kraljice Marije – ke listi imaše od vašega stola Višnjei pravdi.

I totu reče knez Juraj Mišljenović: “Usrani su ti listi!”

I idoše špani i Mišljenović s junaci s oružjem k dvoru Grginu i njega bratje, i počese Grgu ervati š njega bratju. Poča Grga govoriti sa svoju bratju: “Pomagajte plemeniti ljudi i pravdo! Ovo vidite da me se nepravda čini. I vi vsi plemeniti ljudi, koga vas je Bog prnesal, gledajte!” I pri tom bihu plemeniti ljudi Mogorovići, Bužane i Ličane.

V tom toga idoše špani i s Mišljenovićem i s ljudi k obedu, i obedvavši zližoš van, i poče špan ljudi pripravljati. I podriše oružje i pojdoše s ljudi i s Mišljenovićem h Grginu dvoru, i počaše ga ervati.

V tom toga poče Grga vapiti pomaganju s svoju bratju i s ženami.

V tom toga reče špan Grgi: “Mući! Oče ti sada doli glava pojti!”

Poče Grga vapiti: “Ako nas vsih ne pokoljete, nećete vlisti va v dvor, er mi prez zakona činite.”

I onda smo vidili Grgu krvava i s bratju i s ženami. (...)

I pošadši z rote, idosmo s kraljevim človikom zgora rečenim na malin ki se zove Povaljač, i vidismo da je vas razvaljen i razbrcan, pak

pridosmo v selo Humčane i ondi vidismo vse kuće Grgine sažgane i vse razvržene.²¹³

Kao staroslavenizme u ovom tekstu možemo označiti izraze *i njega bratje*, *š njega bratju* i to zapravo samo činjenicu da genitiv osobne zamjenice za 3. lice stoji umjesto posvojne zamjenice. Možemo spomenuti i particip *pošadši* i konstrukciju *budući ondi ... ondi pride*. Pažljivo zagledanje tih primjera upućuje nas i na ono prijedložno *š* u izrazu *š njega bratju* i na ikavizam ondi pa bi se izrazi, gledani u cjelini, mogli okarakterizirati kao elementi onoga hrvatsko-staroslavenskoga idioma za koji smo rekli da je počeo i izvan beletristike nalaziti svoju primjenu. U tekstu listine vrlo su primjetljivi, kao kadšto i drugdje, elementi usmenoga iskaza (*ne pačamo se va tu vodu, usrani su ti listi, vas razvaljen i razbrčan*). Iako listina, kao što se od pravnoga teksta i očekuje, na početku ima točno određenje mjesta i vremena čina o kojem je riječ, dalje je strukturirana tako da posve odudara od očekivanja čitatelja naviknutog na suvremene pravne tekstove. Umjesto nezalihosnoga nizanja činjenica i izvođenja zaključka (presude), imamo zapravo priču o ljudskoj tragediji koja nije potresna samo po činjenicama koje doznajemo (jer i čitanje "suhoparnoga" pravnoga teksta može biti itekako potresno), nego je autor uložio znatne i vidljive napore da pojača jezičnu funkciju djelovanja. Kada pilatovski kaže *Ča smo sudili - sudi(s)mo*, kada dvadesetak puta rečenicu počinje veznikom i te povremeno stvara paralelizme (*i ondi počese zvati špan suce, i ondi rekoše sudci*), kada šest puta počinje rečenicu izrazom *v tom* (dvaput *v tom toga*), onda je to posljedica lektire, ali i svjestan napor da se izaberu oni jezični signali koji žele stvoriti književnu postavu mada je riječ o pravnom tekstu. Iskazi strukturirani po zakonitostima usmenoga govorenja izmjenjuju se s onima iz knjiga, i tako se dobiva tekst osobite dinamike i intonacije koji uključuje niz pripovijednih oblika (pripovijedanje, izvješćivanje, opisivanje, dijalog).

Primjer za "pravi" beletristički tekst bit će nam dijelovi iz proze *Smrt Bogorodice Marije* (prva pol. XV. st.).

Smrt Bogorodice Marije

(prva polovica XV. st. transkripcija glagoljičkoga teksta, dijelovi)

I pride množastvo ljudi nedužnih mnogo k svetoj Mariji, vapljahu velikim glasom: "Sveta Marije Bogorodice, pomiluj nas. Kako ostavljaš nas gredući na nebo?" A sveta Gospoja bi milostiva na grješnici i nevoljne. Tu slijepi prozirahu, tu knjasti i hromi zdravi bivahu, znamenja se činjahu od svete Gospoje. Tu stahu radosti, pjesni i veselje mnogo duhovno okol svete Gospoje. I vidjevši Židove da se čini slava Božja ot apostol okol Gospe svete Bogorodice i sveća Irud kralj i druzi Židove veće strašno i poslaše tisućnici na

Mariju Bogorodicu i na apostoli va Vitleom Gospoda, v dom Gospoda našego Isuhrsta da jamu Bogorodicu i vse apostole. I nabraše drv hoteci ju szgati i odar njeje i apostole vse. I kada prideše ka hramu k dvarem, listo pride oganj znutar s hrama silu Božiju i požga je ognjem anjel Božji, Židove ki bihu prišli k Bogorodici. I bi strah velik po vsem gradu...

I kada nesihu sveti apostoli tijelo svete djevi Marije, tada jedan Židovin imenom Ofinija poče razmitatati odar Gospojin. Na tom času pride anjel Božji i usiče mu ruci v pleću. I poča moliti se k Bogorodici Ofinija i k svetom Petru da bi mogal cijel biti. I reče sveti Petar: "V Ime Oca i Sina i Duha Sveta". I na tom času pridosta obi ruci jago v pleći jago tere bi cijel.¹⁴

Snimka originalnoga glagoljičkoga teksta pokazala bi nam da je tekst ortografski ureden po starim (staroslavenskim) uzusima: jerovi, apostrofi, pisanje in continuo, veliko i malo slovo, interpunkcija, prilično dosljedno bilježenje znaka za jat. Taj prvi uvid, ta grafijska slika mogla bi nam razmišljanje o jeziku povesti krivim smjerom: naime, u njemu ima znatno manje staroslavenizama no što bismo s obzirom na sliku mogli zaključiti. Sigurno su crkvenoslavizmi *našego, njeje, jago, silu Božiju* (instr.), *požga je* (=ih), *milostiva na grješniki* itd. Samo bi vrlo detaljna analiza u kojoj bi, s obzirom da je riječ o genetski srodnim sustavima bilo puno teškoća, pa i nerješivih problema, pokazala što je u tekstu staroslavensko, što starohrvatsko, a što je rezultat dodira dvaju sustava. U ovoj prilici takvu analizu možemo ispustiti jer je i bez nje jasno da je tekst satkan od elemenata različitih sustava, da pripada onom "miješanom" hrvatsko-staroslavenskom idiomu. Upozoravam da u nevelikom odsječku petnaestak rečenica počinje veznikom *i*, a ponavljanja su inače česta: prilog *tu*, ime Marijino i ime Isusovo dolaze sami i kao dio sintagmi koje kadšto zvuče kao zazivi u litanijama. Autor varira prijedloge *k* i *ka* (razlozi su jezične naravi), ali i *v* i *va*, *od* i *ot* (razlozi su stilističke naravi) te uopće upotrebljava puno signala kojima je cilj da pojačaju funkciju djelovanja. Rekli bismo čak da za današnjega čitatelja takvih signala ima previše pa bi ovakvi tekstovi mogli poslužiti kao polazište za raspravu o književnim ukusima nekad i danas.

Trebat će još mnogo istraživanja da bismo dobili cjelovit uvid u stilski rekvizitarij hrvatskih glagoljaša, ali mnogo toga je već učinjeno i stručnoj javnosti posredovano.¹⁵

Rezultat dosada provedenih istraživanja pokazuju da se suprotovanje različitih, mada srodnih, jezičnih sustava itekako koristi za obogaćenje toga rekvizitarija. Ono što bi trebalo utvrditi jest koji se dio tog stilskog fonda koristi u svim vrstama tekstova, koji samo u nekima (i kojima), koji samo u jednoj vrsti. Dosadašnje spoznaje govore nam da je namjena teksta u prilično čvrstoj korelaciji s izborom idioma

(liturgija: hrvatskostaroslavenski, pravo: hrvatski, beletristika: hrvatskostaroslavenski), a da je odluka kakav će se tekst ostvariti, individualna odluka. Pri tkanju teksta dopuštena su "zalijetanja" u drugi idiom.

Izvori za proučavanje povijesti svakoga jezika su tekstovi (pisani i tiskani), kodificirajuća djela (rječnici, gramatike, pravopisi) te dokumenti (tekstovi) koji objašnjavaju književnojezičnu kodifikaciju. Od svega toga za period hrvatske književnojezične povijesti o kome govorimo imamo samo tekstove. Nisu nam poznati glagoljaški skriptoriji koji bi imali svoju školu pisanja, svoj pravopis, svoj "stil".

Ako želimo što potpunije opisati ukupnost realnih manifestacija jezika u pisanom liku, ostaje nam samo najduži put: proučavanje tekstova i objedinjavanje dostignutih spoznaja.

BILJEŠKE

¹ Dragutin Roksandić- Josip Silić, *Morfologija i morfostilistika hrvatskoga književnog jezika*, Priručnik za nastavnike, Zagreb 1979, str. 124.

² Radoslav Katičić, *Opseg povijesti hrvatskog jezika*, Novi jezikoslovni ogleđi, Zagreb 1986, str. 265-286.

³ V. V. Vinogradov, *Osnovnye problemy izučeniya, obrazovanija i razvitija drevnerusskogo jazyka*, Zentralantiquariat der DDR, Leipzig 1974.

⁴ Tekst smo preuzeli iz *Hrvatske književnosti srednjega vijeka od XII- XVI. stoljeća*, priredio Vjekoslav Štefančić i suradnici, Zagreb 1969, str. 86-87.

⁵ Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovekovlja*, MH, Zagreb 1994, str. 188.

⁶ Isto kao 5, str. 188.

⁷ Josip Hamm, *Starohrvatski prijevod "Pjesme nad pjesmama"*, Slovo 6-8, Zagreb 1957, str. 195-235, posebice 206. i dalje.

⁸ Isto kao i 7, str. 198.

⁹ Eduard Hercigonja, *Srednjovekovna književnost*, Povijest hrvatske književnosti 2, Liber- Mladost 1974, str. 149.

¹⁰ Isto kao 9, str.147-150.

¹¹ Isto kao 7, str. 210-211.

¹² Isto kao 7, str. 208.

¹³ Tekst smo preuzeli iz knjige Josipa Bratulića *Istarski razvod*, str. 165-166, Pula 1978.

¹⁴ Tekst smo pruzeli iz knjige navedene u bilj. 4., str. 149-153.

¹⁵ Velik broj primjera nalazi se u mnogim tekstovima Eduarda Hercigonje. Osim dviju njegovih knjiga spomenutih u bilješkama 5 i 9 spominjem i treću: *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb 1986. Iz proznih tekstova naći će čitatelj puno primjera u knjizi Dunje Fališevac *Hrvatska srednjovekovna proza*, HFD, Zagreb 1980.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ÜBERSETZUNGEN DER BIBLISCHEN TEXTE IN DER ENTWICKLUNG DER KROATISCHEN LITERATURSPRACHE

Wie auch einige andere europäische Sprachen hat auch das Kroatische in seinen Fundamenten die Bibel als ein einzigartiges literarisches, sprachliches und religiöses Werk. Von den Übersetzungen der Heiligen Brüder ins Altkirchenslawische bis zu den kroatisch-glagolitischen Texten in den Missalen und Gebetsbüchern ging der sprachlich erneuert biblische Text in die kroatischen lateinischsprachigen Lektionsbücher ein – zuerst in den handschriftlichen Gesetzbüchern, der Inkunabel von 1495 und ihren späteren Auflagen – um in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts national und sprachlich integriert zu werden. Diese Sprache, deren endgültige Standardisierung in den religiösen Büchern erfolgte, trug auch zu einer sprachlichen und nationalen Integration während der kroatischen Wiedergeburtbewegung bei. In diesen Entwicklungen spielten die in der Sprache der Bibelübersetzungen und der biblischen Perikopen verfaßten Predigten eine große Rolle. Dadurch konnte die Sprache der liturgischen und religiösen Texte in die Fundamente der kroatischen Literatursprache eingebaut werden – vom Mittelalter an bis zu einer endgültigen nationalen, sprachlichen und orthographischen Integration.